

IV. A „HALÁLLISTA”

„Aki megbocsájtja a gaztettet, cinkossá válik.”

Voltaire

1990 októberében, Matuska Márton riportsorozatának megindulása előtt a zentai Történelmi Levéltárban kutattam helytörténeti dokumentumok után. Tulajdonképpen a háború alatti és utáni események érdekeltek, ezért Székely Ilonának a kéziratos anyagára voltam kíváncsi. Ő ugyanis 1941-ben a halálra ítélt zentai kommunisták egyike, majd „kegyelemből” három keserves éven át a magyarországi börtönök és a németországi haláltáborok foglya volt. Ilyen „pedigré” ellenére a rezsimváltozás után mégis kimaradt a helyi pártvezetésből, akárcsak volt férje, Lövei Mihály illegális helyi párttitkár is. Arra voltam kíváncsi, hogy míg a JKP zentai helyi szervezetének háború alatti illegális tevékenységéről és a lebukásról, illetve a hazaárulási perről szóló visszaemlékezések minden további nélkül napvilágot láthattak, a börtönévekről (s talán arról, hogy a rendszerváltás után az általam is jól ismert Ilonka néni hogyan szorult ki a politikai életből) szóló kézirat miért tűnt el az irattári süllyesztőben.

Ezt a kíváncsiságomat mind a mai napig sem sikerült kielégítenem, mert egy váratlan „lelet” egészen más irányba terelte érdeklődésem. A dobozból ugyanis néhány

géppel írott, pecséttel és néhány aláírással ellátott papírlap került elő (nyilvánvalóan tévesen helyezték oda) a következő felirattal: „Spisak lica koja su likvidirana dana 9. novembra 1944. godine” (magyarul: Az 1944. november 9-én likvidált személyek névsora).

SPISAK LICA KOJA SU LIKVIDIRANA DANA 9. NOVEMBRA 1944 G.⁶

Red. br.	PREZIME I IME	Mesto rođenja	God. rođ.	Vera i narodnost	Porodično stanje	Imovno stanje.
1.	Fir Mačaš	Senta	50 g.	R.k. Mađar	ženjen 4 dece	Imućan, oko 15 lanac zemlje i 1 kuća.
2.	Sabo Imre	"	1913	"	neženjen	Neimućan
3.	Dudaš Peter	"	1889	"	ženjen 4 dece	"
4.	Kovač Ištvan	"	1900	"	ženjen 2 dece	"
5.	Ilovski Erne	-	1911	"	ženjen	"
6.	Baš Dr. Ljudevit	Čoka	1910	"	ženjen 2 dece	1 kuću.
7.	Seleš Andraš	Senta	1892	"	"	Imućan, kuću i oko 5 lanaca zemlje.

⁶ Az úrlapszerű dokumentum 2,5 gépelt oldalt tesz ki, és pecsétes aláírás igazolja a másolat hitelességét. – A szerk.

8.	Deme Albert	Senta	1910	"	ženjen 1 dete	Ima jednu kuću
9.	Hadmaš Gabor	"	1880	"	ženjen 6 dece	"
10.	Janek Aladar	St. Bečej	1911	"	ženjen 1 dete	Ratni bogataš, imućan.
11.	Guelmino Šandor	Senta	1899	"	"	Imućan
12.	Ferenci Dr. Antal	"	1882	"	"	"
13.	Johanis Kalman	"	1905	"	ženjen 5dece	"
14.	Keserling Ernest	Jaša Tomić	1897	Re- form. Nemac.	ženjen bez dece	"
15.	Poljaković Ivan	Senta	1886	R.k. Mađar	ženjen 1 dete	Neimućan
16.	Lukač Karolj	"	1915	"	"	Imućan
17.	Halas Šandor	Senta	1892	R.k. Mađar	ženjen	Imućan
18.	Puškaš Marija	Senta	1900	"	neudata bez dece	Neimućna
19.	Handa Kalman	"	1872	"	ženjen 2 dece	"
20.	Boka Pal	"	1897	"	ženjen 4 dece	"
21.	Večeri Lajoš	"	1902	"	ženjen 4 dece	"
22.	Barati Ištvan	"	1900	"	ženjen 2 dece	Imućan
23.	Deme Tamaš	"	1904	"	ženjen	Neimućan
24.	Nađ Janoš	"	1901	"	"	"
25.	Pisar Ištvan	"	1915	"	neženjen	"
26.	Varga Ileš	"	1899	"	ženjen 2 dece	Imućan
27.	Boroš Janoš	"	1903	"	ženjen 3 dece	Imućan

28.	Berkeš Pal	"	1898	"	"	Neimućan
29.	Kukliš Ištvan	"	1908	"	neženjen	"
30.	Kovač Peter	"	1891	"	ženjen	"
31.	Felšehedi Dr. Andraš	"	1886	"	"	Imućan
32.	Balog Dr. Karolj	"	1880	"	udovac 2 dece	"
33.	Hes Jožef	Čantavir	1890	"	ženjen 2 dece	"
34.	Mihales Đerd	Senta	1906	"	"	Neimućan
35.	Tot Mikloš	"	1881	"	ženjen 3 dece	Imućan
36.	Tot Mihalj	"	1872	"	ženjen 6 dece	"
37.	Tot Mihalj, ml.	"	1910	"	ženjen	"
38.	Nađ Perge Ileš	"	1886	"	ženjen 5 dece	Neimućan
39.	Toldi Janoš	"	1898	"	ženjen 2 dece	"
40.	Husar Balint	"	1886	"	ženjen 4 dece	"
41.	Vaš Nandor	"	1892	"	ženjen 2 dece	Imućan
42.	Tot Katona Ileš	"	1884	"	Udovac	"
43.	Marton Franja	"	1905	"	ženjen	Neimućan
44.	Šandor Jene	"	1886	"	ženjen 4 dece	Imućan
45.	Halas Janoš	"	1912	"	ženjen	Neimućan
46.	Lakatoš Gustav	"	1910	"	"	"
47.	Moćnek Elek	"	1906	"	ženjen 1 dete	"
48.	Totsegedi Peter	"	1914	"	"	Imućan
49.	Šic Lenard	Rumunija	1902	Re- form. Nemac	ženjen	Neimućan

50.	Kadvanj D. Karolj	Senta	1883	Rim.k. Mađar	"	"
51.	Imre Ferenc	Segedin	1909	"	ženjen 1 dete	"
52.	Boroš Geza	Senta	1915	"	"	Imućan
53.	Nađabonji Ištvan	"	1906	"	"	Neimućan
54.	Molnar Gabor Bela	"	1900	"	ženjen 2 dece	Imućan
55.	Meščanov Vasilije	Harkov	1898	Ist.Pra v. Rus	neženjen	Neimućan
56.	Žiga Pal	Senta	1896	R.k. Mađar	ženjen 4 dece	"
57.	Mađar Janoš	Hodmeze - vašarhelj	1912	"	ženjen 3 dece	"
58.	Benčik Lajoš	Senta	1904	"	ženjen 2 dece	Neimućan
59.	Kalmar Ištvan	"	1890	"	ženjen	"
60.	Vaš Pal	"	1896	"	ženjen 2 dece	Imućan
61.	Lalić Imre	"	1898	"	ženjen	Neimućan
62.	Lakatoš Vince	"	1908	"	neženjen	"
63.	Pisar Peter	"	1903	"	ženjen 2 dece	Imućan
64.	Solar Janoš	"	1899	"	"	Neimućan
65.	Dukai Lukač	"	1883	"	ženjen	1 kuću

Senta, 10. novembra 1944. godine.

Članovi odbora za zločine i zločince:

Stojkov Aleksandar, s.r.

Milićev Dušan, s.r.

Za vernost prepisa:
(pecsét és olvashatatlan aláírás)

Mondanom sem kell, hogy azon nyomban megfedkeztem Ilonka néni ügyéről meg a zentai kommunisták belső torzsalkodásairól, s rohantam volna, hogy az értékes és egyedi dokumentumról néhány kópiát csináltassak. Csakhogy a levéltár akkori igazgatója (egyébként régi kedves tanítványom) gyöngéd határozottsággal utamat állta:

– Márpedig sem ezt az iratot, sem a másikat nem viszed innen sehova!

Nem vitatkoztam. Mielőtt azonban az utasításnak eleget tettem volna, csendben átléptem a szomszédos irodába (a levéltár a városháza épületében van), kölcsönkértem egy írógépet, néhány géppa írt meg indigót, és négy példányban szépen átmásoltam az egész jegyzéket. Persze, akkor még gondolni sem mertem arra, hogy ezt valaha is publikálhatom.

Váratlanul ért Matuska Márton riportsorozata közlésének a megkezdése, de még inkább az 1990. nov. 10–11. folytatás utáni napokban történt telefonhívás. Néhai kedves osztályfőnökömnek, Erdélyi István tanár úrnak az özvegye volt a telefonáló.

– Mondja, János, mit vétett magának az én szegény édesapám vagy a boldogult férjem, hogy olyan csúnyán nyilatkozott Matuska úrnak a Magyar Szóban?!

– De kedves Erzszi néni, én az édesapját nem is ismertem, férje pedig az egyik legkedvesebb tanárom volt, akivel – míg csak élt – a lehető legszívélyesebb viszonyban maradtunk.

– Hát akkor mégis mért mondta Matuska úrnak, hogy Halász Sándor rőföskereskedő részeges, garázda ember

volt, aki ha bement mulatni a zentai Royal kávéházba, először is kidobálta onnan az ott talált szerbeket?

– Ilyent én nem mondhattam Matuska úrnak, akivel még életemben nem is találkoztam, mindössze egy rövidke sajtóvitánk volt, de az sem helytörténeti, hanem vallási kérdésről...

– De hát akkor ki az a nyugdíjas zentai tanár, aki Matuska úrnak nyilatkozott?

Erre a kérdésre mind a mai napig sem tudom a választ, noha azóta már rá is kérdeztem. Matuska úr azonban természetesen diszkrét maradt. Mégis úgy sejtem, hogy az illető nyilatkozó Újvidéken él, és nálam idősebb lehet, ha már ilyen „jól” emlékszik az akkori eseményekre. Lelke rajta, ha mindeddig nem tartotta érdemesnek nyilvánvaló tévedését helyreigazítani!

Én viszont még aznap felkerestem özv. Erdélyi Istvánnét, aki ott jelenlevő nővérével együtt volt szíves részletesen elmesélni mindazt, ami azokban a szörnyű napokban történt, és tudomásukra jutott. Ezen a nyomon indultam el, hogy lehetőleg minél többet megtudjak városunk történetének erről az egyik legszomorúbb időszakáról.

A jegyzék további sorsáról még annyit, hogy néhány nappal az említett telefonbeszélgetés után felkeresett Matuska Márton, hogy riportsorozatához újabb zentai adatokat gyűjtsön. Minthogy akkor még egyéb anyag nem állt a rendelkezésemre, ennek a jegyzéknek egy másolatát adtam át neki. Ez került aztán Újvidéken Olajos Mihály kezébe, aki azt visszaemlékezéseivel együtt a Napló 1991. február 9-i számában közzé is tette. A délvidéki

vérengzésekről szóló és az előző fejezetben idézett művekben is ez jelent meg, nem kis vihart váltva ki a kor történetével foglalkozó nem magyar nemzetiségű kutatók körében, akik mindent megtettek, hogy a '44-es magyar-irtást úgy tüntessék fel, mint a fasiszta megszállókkal cimboráló gonosztevőket és cinkosokat ért méltó büntetést, amelynek során – sajnálatos módon – ártatlanok is áldozatul estek...

Olyan vélemény is elhangzott – nevezetesen dr. Smilja Avramov részéről a belgrádi televízióban –, miszerint a vajdasági magyarokat ért megtorlás nem volt méltánytalan, hiszen éppen az itt élő őshonos magyarság bujtogatta a megszálló katonai és rendfenntartó erőket a nem magyar nemzetiségűek (különösen a szerbek és zsidók) elleni bűntettekre – ide értve a genocídiumot, azaz a népirtást is, hiszen az ilyen értelmű utasítások bizonyítottan nem az anyaországból érkeztek, arra okot az itteni feljelentők, denunciánsok szolgáltattak!

Mindennek a csúcsa azonban Đorđe Atlasnak a Magyar Szó 1991. május 11-én a Közös Íróasztalunk rovatában megjelent írása, amelyben egyszerűen letagadja a zentai kivégzettek listájának a létezését, illetőleg hitelességét. A Magyar Szó 1991. május 19-i számának azonos rovatában Olajos Mihály és dr. Mészáros Sándor külön-külön válaszoltak erre a hazug állításra. Talán nem érdektelen, ha az alábbiakban közöljük mindhárom írást, Đ. Atlas válaszával együtt, mert ezek fényt derítenek az általam felfedezett dokumentum perdöntő voltára.

Tudományos kutatás

Dorđe Atlas, Újvidék, Balzac u. 49. – Dr. Mészáros Sándor úr a Napló 1991. március 26-i számában megjelent *Írjuk össze áldozatainkat!* című cikkével egy új szakaszt kezd a vajdasági magyarok elleni 1944–1945. évi „genocídium” leleplezésében. Bejelenti, hogy a problémához tudományosan kell hozzáállni, és ezekről az eseményekről monográfiát kell kiadni.

Véleményem szerint, ha az 1944-ben és 1945-ben esett magyar áldozatok problémájának megoldását a meglévő információk tudományos valorizálásával és az új, eddig még nem ismertek feldolgozásával kezdték volna, ma sokkal kevesebb lenne a vita. Az előzőleg tudományosan feldolgozott és bizonyított tények egészen más reagálást és visszhangot váltottak volna ki, mint a mostanában elhangzott általános, nem bizonyított, alaptalan és koholt értékelések.

Ha az energiájukat a panaszkodás, az igazságtalanság propagálása és a kommemorációk helyett – azzal a céllal, hogy még a nemzetközi fórumok révén is nyomást gyakoroljanak az illetékesekre – inkább arra fordították volna, hogy nyissák meg a levéltárakat és az adatokat bocsássák rendelkezésre, ma egészen másmilyenek lennének a viszonyok és az ismeretek. Tudtommal ilyen akciók eddig nem történtek.

A tudós történésznek ez a bejelentése vajon azt jelenti-e, hogy e probléma – amit Ágoston András körülbelül egy évvel ezelőtt nagy hangon, igen világos és átlátszó célokból és a tudományra (Szerb Tudományos és Művészeti

Akadémia és Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia) hivatkozva vetett fel – politikai kiaknázása befejeződött, és most a kérdés valóban tudományos feldolgozása kezdődik?

Szkeptikus vagyok, meg is mondom, miért: dr. Mészáros cikkének végén bejelenti a probléma tudományos feldolgozását, ugyanakkor a cikk elején megállapítja a bűntény jellegét (genocídium) és az ezzel kapcsolatos történelmi felelősséget. Ilyesmit laikusként állíthatok a kisebb-nagyobb valószínűség alapján, a történészeknek azonban tudtommal dokumentumokra kell támaszkodniuk, vagy közölniük kell ismereteik forrásait. Dr. Mészáros úr (egyelőre) egyikkel sem rendelkezik, hacsak nem tartja dokumentumnak Matuska Mártonnak a Magyar Szóban Negyvenöt nap negyvennégyben címmel megjelent maratoni tárcáját. No de a tárcáról később! Kételkedésem másik oka, hogy Mészáros úr az újvidéki Dnevnikben megjelent cikkeket általánosan sértően értékeli. Nem nevezte meg sem a cikkeket, sem a szerzőket, többnyire sovinisztáknak, útszélieknek nevezi őket. Ez dr. Mészáros úrnak mások írásait véleményezve meglehetősen intellektuális felelősségére vall, annál is inkább, mert ezek a cikkek, amelyek szerinte az újságírás történelmének gyöngyszemei, jóllehet az olvasók írták őket, követelték a levéltárak felnyitását, az igazság feltárását stb. (Soldatović 1991. január 17., Ivanić 1991. február 2., Budišin 1991. február 27., Mitrović 1991. március 23. és jómagam.)

Kételkedésem harmadik oka dr. Mészárosnak azon, megint csak általánosítása, hogy a magyarokat azonosítják a megszállás idején történt bűncselekmények elkövetőivel.

Nem tudom, ki vádolja a magyarokat kollektív felelősséggel, és azt sem, hogy dr. Mészáros úr kire gondol.

Vajon az ilyen állításokkal azt a tényt akarja-e kendőzni, hogy a magyarok elleni 1944. és 1945. évi genocídiumra vonatkozó, bizonyíték nélküli vád az ártatlan áldozatok számát a hihetetlen 50-60 ezerre növeli? (Újvidéknek a háború előtt megközelítőleg ennyi lakosa volt.) Ez témává lett a magyarországi lapokban és a magyar parlamentben is, és vajon dr. Mészáros csak most – amikor e témát politikailag maximálisan kihasználták az állítólag üldözött, jogfosztott magyar kisebbség homogenizálására és a szenvedélyek felhevítésére – készül a téma tudományos feldolgozására és az áldozatok számának megállapítására? Nyilvánvaló, hogy ezt csaknem 50 évi késéssel teszi. Igaz, mások még csak ezt sem teszik. Dr. Mészáros úr azt állítja, hogy Matuska úrnak a Magyar Szóban közölt tárcája „felbecsülhetetlen értékű előmunka”. A 130 folytatásból álló, szóban forgó tárca magában is cáfolja azt az állítást, hogy a magyarokkal szemben 1944-ben és 1945-ben fogantatott eljárásról nem lehet beszélni. A tárca megjelenésének idején és utána magyar részről tudtommal egy kezdeményezés sem történt a hiteles dokumentumok beszerzésére (M. Ivanić azt állítja, hogy a Jugoszláv Levéltárban 1200 doboznyi anyag van, amelybe egyelőre a nyilvánosságnak és a szakembereknek nincs betekintése – Dnevnik, 1991. február 2. Profit i korupcija razlozi genocida⁷), az állítólagos tömegsírok felnyitására, bárminek az azonosítására és ellenőrzésére. Ehelyett megjelenik egy

⁷ A nyereség és a korrupció a népiirtás okai

tárca, amely kitartóan közli a többnyire névtelen „tanúk” megbízhatatlan, problematikus, gyakran valótlan elbeszélését. A tárca részletességével és tartalmával következetesen célratörő. Nyilvánvalóan az olvasók érzelmeire, hiányos tájékozottságára, a leírtak hitelessége ellenőrzésének kis lehetőségére számít. A Magyar Szóban különböző cáfolatok jelennek meg a tárcában említett személyek részéről, hivatkoznak a sajtótörvényre. A különböző névtelen „nyugalmozott tanárok” alaptalan történeteket (hogy ne mondjuk, hazugságokat) mesélnek. Furcsa játékok folynak az 1944 novemberében Zentán kivégzettek jegyzékével kapcsolatban, amit 46 év után találtak meg, de az eredeti jegyzék nincs meg. Olajos Mihály úr kereste a jegyzéket a zentai Történelmi Levéltárban, nem találta meg, de a jegyzék fénymásolatát elsőként közzétette. Azt állítja, hogy a fénymásolatot Matuska Márton úrtól kapta. F. I., a zentai levéltár alkalmazottja szerint Matuska 1973 óta nem járt a levéltárban. M. Mitrović úr, a Dnevnik újságírója a levéltárban talált egy gyanús átíratot⁸ a jegyzékről, amelynek fénymásolását nem engedték meg. A Dnevnikben a január 22-i cikkemben magam is közöltem a tárcában ismertetett néhány pontatlanságot és valótlanságot. Többek között azzal kapcsolatban is, hogy Szabadkán és Mohol-Gunarason több mint 2500 embert öltek meg. Ez nem felel meg a valóságnak (Mohol-Gunarason csak egy ember tűnt el.) Ki tudja, hogy még hány „felbecsülhetetlen értékű előmunkát” tartalmaz Matuska úr tárcája.

⁸ Helyesen: másolatot

Dr. Mészáros úr a genocídiumról szóló monográfiáját 1944-re jelentette be. Eddig erről a témáról nem volt alkalmunk elolvasni egy tudományos szakpublikációt sem. A Magyar Szó 1991. április 28-i számában Adorján, Bezdán címmel megjelent cikkében azt állítja, hogy az Adorjánnal kapcsolatos tudományos feldolgozás befejeződött. Ha Mészáros úr közzétenné a mézárulás áldozataira, az elkövetőkre és a sorsukra vonatkozó adatokat, ez lenne az 1944. és 1945. évi eseményekről szóló első tudományos szakpublikáció.

Dr. Mészáros azt állítja, hogy a Magyar Szóban folytatásokban közölt tárca „tetszik az valakinek, vagy sem” elegendő ahhoz, hogy a történeteket egy nép elleni genocídiumnak minősítsék. Ez nem áll, mert nem arról van szó, hogy „tetszik-e ez valakinek, vagy sem”, hanem arról, hogy egy tudós történész szerint egy ilyen minősítést egy olyan írásra lehet alapozni, amelynek nincsen semmilyen tudományos alapja, még akkor sem, ha dr. Mészáros volt az egyik szaktanácsadója. Dr. Mészárosnak ez az állítása alaptalan. Az utódok nem felelősek elődeik tetteiért, ez vitathatatlan tény.

Egy olyan nép tagjaként, amelynek anyaországában nem egészen ötven évvel ezelőtt több mint 600 000 zsidó tűnt el, és főként mint történésznek a genocídium kérdéséhez sokkal óvatosabban és sokkal több tény ismeretében kellene hozzászólnia. Ha csak a támadás nem védekezés. (MSZ-KÍ, 1991. V. 10.).

Létezik a dokumentum eredetije

Olajos V. Mihály, Újvidék, Dušan Vasiljev u. 1. – Szloboda János mondta el nekem minapi telefonbeszélgetésünkben, hogy ő bukkant rá hónapokkal ezelőtt a zentai „hideg éjszaka” áldozatainak neveit, személyi adatait tartalmazó papírlapra, más ügyben kutatva a zentai levéltárban. Ő írta át géppel az iromány minden betűjét (fénymásolását nem engedélyezték). Utána erről a gépelvényről készítettett fotokópiát, és ez jutott el hozzám Matuska Márton közvetítésével. A Naplónak ajánlottam fel, le is közölte ez évi február 9-i számában.

Közreadtam, mert mihelyst átfutottam, biztos voltam benne, hogy a rajta szereplő nevek viselői voltak a rendőrségi fogdában, ők tűntek el az apokaliptikus éjszakán. Néhányukat személyesen ismertem, többjük nevére emlékeztem, még többet maga a jegyzék juttatott eszembe.

Most utólag Szloboda is megerősítette: a névsorban szereplők voltak azok az emberek, akiket likvidáltak, majd’ minden név ismerős számára, több áldozat hozzátartozóival is beszélt.

A példányon, amelyet átírt, eredeti kézalírás van és eredeti pecsét. A már kilencven felett járó Stojkov Aleksandar elmondta neki: igen, saját kezűleg aláírta bizottságuknak ezt a hivatalos iratát ugyanúgy, mint Milićev Dušan (aki már nem él). November 10-én, az esemény utáni napon reggel értesültek ők is a kész tényekről a megrökönyödött és elkeseredéssel tiltakozó Isidor Nešić városelnöktől. Akkor kapták a feladatot, hogy készítsék el

a letisztázott névjegyzéket, írják alá, pecséttel is hitelesítsék.

Matuska adatközlője, a nyugdíjas tanár, aki titkolja nevét a nyilvánosság előtt, négy ember nevét és keresztnévét említette a letartóztatottak közül – mind a négy szerepel a Szloboda megtalálta dokumentumban is. Ez is a lista hitelessége mellett szól.

A történészekre tartozik, hogy felhasználják vagy elvessék ezt a dokumentumot.

(MSZ-KÍ, 1991. V. 19.)

A győztes igazsága

(Válasz Dorde Atlas úrnak)

Dr. Mészáros Sándor, Újvidék. – Figyelmesen átolvas-tam Atlas úrnak a Magyar Szóban 1991. május 11-én, a Közös Íróasztalunk című rovatban megjelent írását, amelyben az általam megkezdett munkát véleményezi.

Őn szkeptikusan fogadja a tudományos kezdeményezésemet, közli írásában, mert már előre genocidiumról beszélek, holott ez még nincs tudományosan bebizonyítva, és hogy ezt csak Matuska Márton tárcájára hivatkozva állítom. Egyik írásomban szoltam a vajdasági magyarok törvényen kívül helyezéséről és kiegyenlítéséről a németek sorsával. Ez a helyzet a vajdasági katonai közigazgatás bevezetésétől, vagyis 1944. október 17-étől december elsejéig tartott. Ezért az akkori politikai és katonai vezetésre hárul a szégyen és a történelmi felelősség. Hogy ebben az időszakban mi történt, azt Ön is valószínűleg jól tudja, hiszen, ha jól értesültem, akkor idehaza volt. Sokan

szabadon és felelőtlenül ítélkezettek, kezdve a reguláris katonai egységektől, a rossz hírű OZNA⁹-ig, de felfegyverzett polgárok csoportjai is tevékenykedtek. A helyzet rendezésére csak 1944. december elseje után került sor, elsősorban a külföldi tényezők intervenciója után. Ha ez nem történik meg, nagy a valószínűsége annak, hogy nem kerültük volna el a németek sorsát. Figyelmébe ajánlom, mit nyilatkozott erről Farkas Nándornak Jovan Veselinov Žarko, és mit ír emlékirataiban Isa Jovanović. Furcsállom is kissé, hogy ez elkerülte az Ön figyelmét. Persze még december elseje után is történtek dolgok, amelyek önmagukban is kimerítik a genocídium fogalmát. Pedig akkor már a Petőfi-brigád a ronton harcolt, s a magyarokat is kezdték bevonultatni a hadseregbe, ám a felszín alatt még történtek egyes dolgok. Ekkor hurcolták el a járeki táborba a zsablyai, csúrogi, valamint mosorini¹⁰ magyar lakosságot. Zomborban és környékén a terror egészen 1945 tavaszáig tartott. No meg persze a magyarság legalább egy részének a kitelepítése sem került le a napirendről. Egyik nemrég elhunyt akadémikusunk és történészünk például – ezt valószínűleg Ön is tudja – egész tudományos elaborátumot dolgozott ki, valószínűleg megrendelésre, a „magyar és az albán kérdés rendezésére”, mivel a németek sorsa már akkor végleg eldőlt. Az általam eddig áttanulmányozott levéltári részanyag is kétségtelenül bizonyítja, hogy sorsunk és jövőnk enyhén szólva teljesen bizonytalan volt. Folytathatnám a felsorolást, Atlas úr, természetesen

⁹ Odeljenje za zaštitu naroda = Népvédelmi Osztály

¹⁰ Mozsor

nem azért, mert vitatkozni akarok, hanem mert erről is tájékoztatni kell a hazai és külföldi közvéleményt.

Én is szeretnék néhány szót szólni Matuska Márton tárcájáról. Az Ön véleménye ellenére is, ezúttal is azt állítom, hogy ez felbecsülhetetlen értékű előmunka. Nem felel meg a valóságnak, hogy a magukat meg nem nevező tanúk és visszaemlékezők vannak többségben. És az, hogy egyes visszaemlékezők még ma sem merik megnevezni magukat, szerintem többek között azzal is magyarázható, hogy az átélt és látott borzalmak okozta félelem még ma, évtizedek múlva sem múlt el. És azzal is, hogy a tanúk félnek: állításaik miatt még ma is azt kapják, amit Ön javasol: adminisztratív intézkedést. Matuska tárcájának fogyatékosága csak az, hogy a tanúk egyes helységekre vonatkozólag talán eltúlozták az áldozatok számát. S ha már itt tartunk, Atlas úr, elmondhatom, hogy a kivégzetteknek a legutóbbi kutatásaim során kezembe került lajstromait összehasonlítottam a háborús bűnösök lajstromával, és az eredmény valóban szégyenteljes a végrehajtók számára. Csak minden tizedik kivégzett emberre találtam adatokat a bűnösök között, a nagy többségéről semmilyen bejegyzés nem található. Adorján és Bezdán kivégzettjei közül senki sem szerepel a háborús bűnösök lajstromán. Ennek kapcsán említeném meg, hogy Ön, Atlas úr, legutóbbi írásában a zentai áldozatok lajstromára vonatkozólag valamilyen manipulációt említ, utólagos összeállítást, értéktelen hamisítványt stb. Nos, Atlas úr, a helyzet erre vonatkozólag a következő: A zentai háborús bűnösök és bűnösök ügyére alakult bizottság (Stojkov Aleksandar és Milićev Dušan) 1944. november 10-én

összeállította annak a 65 zentai polgárnak a névsorát, akiket ott kivégeztek. Erről hiteles pecséttel ellátott másolat készült, és a másolat hitelességére vonatkozó bejegyzést Petar Simić írta alá. Írásában Ön megemlíti, hogy az egyik bizottsági tag, aki még él, törvényes elégtételt követel, eljárást akar indítani. Erre törvény adta joga van, de ez nem változtat a tényen, hogy a korabeli, hiteles másolatban a neve fel van tüntetve. Ezzel kapcsolatban megemlíteném, hogy a 65 „likvidált” személy közül a bűnösök listáján csak kilencre találtam adatokat.

Sohasem állítottam, Atlas úr, hogy a különböző magyarországi publikációkban közzétett becslések a 40 000 körüli vajdasági magyar áldozatról megfelelnek a valóságnak. Majdnem bizonyítottnak látszik a feltételezés, hogy 1944 őszén legalább annyian életüket veszítették az atrocitásokban, mint a három és fél évig tartó megszállás idején végzett genocídium következtében. Feltételezésem valószínűségét nem lehet csak egyszerűen megkérdőjelezni, Atlas úr, más környezetekben is végeztek kutatásokat a felszabadulás utáni áldozatok számáról, pl. a szűkebb Szerbiában, ahol Slobodan Penezić Krcun, Szerbia egykori OZNA-főnöke irtotta az „ötödik hadoszlopot”. Állítólag hamarosan megjelenik egy külön publikáció is, amely bizonyítani próbálja, hogy ebben a térségben a felszabadulás után többen veszítették életüket a leszámolásokban, mint a megszállás időszakában.

Ön egyenesen fantasztikusnak tartja az egyes feltételezéseket, hogy Szabadkán és Mohol-pusztán 2500 embert végeztek ki 1944 tragikus őszén. Megemlíti, hogy

Mohol-Gunarason csak egy ember esett áldozatul. Atlas úr, újra tévhitben van. Tudtommal Matuska tárcájában Moholpuszta és Mohol-Gunaras nem szerepel. Ha jól emlékszem, egyik régi írásában a szabadkai 1944-es áldozatok számát 200-ra becsülte. Ebből csak annyi lehet igaz, hogy a halálkocsik 150-200-as csoportokban vitték éjszakánként az embereket a vesztőhelyre. A tanúk, akik véletlen szerencse folytán túléltek ezeket a szörnyűségeket, határozottan állítják, hogy a halálkocsik motorját jó néhány éjszakán át lehetett hallani.

Eddigi írásaimban kifejezésre juttattam, hogy mindezekért, illetve azért, ami 1944 őszén történt, nem lehet csak egy másik népet okolnunk, egy általa elkövetett genocídiumra gondolnunk. Azt hiszem, közelebb áll az igazsághoz, hogy az 1944-es véres történések az antifasiszta harc polgárháborúba való torkollásának a következményei voltak. Intő például kellene szolgáljon ez a mai nemzedéknek, most, amikor újabb polgárháború fenyeget. Szememre veti azt is, hogy miért késve, majd' ötven év elmúltával kezdek a téma feldolgozásához; azután, hogy egyes politikai tényezők a fájdalmas témakörből alapos tőkét harácsoltak maguknak. Nem tudja talán, hogy korábban főbenjáró bűn volt erre csak gondolni is?

Nem tudom, Atlas úr, ismeri-e az események kronológiáját. A VMDK¹¹ ugyanis először a Szerb, továbbá a Vajdasági Tudományos Akadémiához fordult, kérve, hogy ők dolgozzák fel tudományosan, levéltári kutatások

¹¹ Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége. 1990. III. 31-én alakult meg a bácskai Doroszlón.

alapján, hogy mi is történt valójában 1944 őszén. A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia pedig általános választ adott. Több mint fél év múlt el ezután, s csak akkor fogott hozzá Matuska Márton az ismert tárcájának megírásához. Ami engem illet, ki kellett várni az új témák beiktatását intézetünkben.

Mit mondjak arról a megfogalmazásról, hogy óvatosabbnak kellene lennem a genocídium kimondásával, mert nemzetem anyaországából a háború alatt 600 000 zsidó polgár vesztette életét. Én abban az időben mindössze 15 éves voltam. Ön legutóbbi írásában azt hangoztatta, hogy a gyermekek nem felelhetnek apáik bűneiért. Mély meggyőződése, hogy bárki, aki ártatlan embereket is halomra gyilkol, népiertást követ el, függetlenül attól, hogy milyen zászló alatt harcol.

A szerkesztő megjegyzése:

Dr. Mészáros írását némileg megkurtítva, a témakörhöz szorosan nem ide tartozó részek kihúzásával adjuk közre. (MSZ-KÍ, 1991. V. 19.)

Nem érzem magam győztesnek

Dr. Đorđe Atlas. – A Magyar Szó idei május 19-i számában közzétette dr. Mészáros Sándor választát a május 10-i számban Tudományos kutatások szerkesztőségi címmel megjelent írásomra. A szerkesztő joga, hogy meghatározza, mikor és melyik cikket fogja közzétenni, nem rovom fel dr. Mészáros válaszában A győztes igazsága címet. Ami engem illet, nem érzem magam győztesnek. Azt hiszem, hogy az utolsó háborúban többet veszítettem,

mint a magyarok feletti genocídium szószólói és a többi indulatos magyar patrióta, aki az utóbbi időben a Magyar Szó hasábjain hallatja hangját.

Dr. Mészáros nincs jól tájékozódva, amikor azt állítja, hogy 1944 őszén itthon voltam. Több száz kilométernyire voltam innen. Éppen ez ad jogot ahhoz, hogy azt állítsam, hogy abban az időben még tartott a háború, Jugoszláviában forradalom volt, felszabadító vagy polgárháború (kinek hogy felel meg), zavargás, gyakran fejtelenség uralkodott, sőt a különböző szervezett és nem szervezett fegyveres alakulatok és egyének önkénye. Semmi okom sincs arra, hogy védjem vagy vitassam az esetleg akkor elkövetett gaztetteket. Ez minden hadszíntéren volt, különösen a megszállt területek újbóli megszállásakor. Vitathatatlan az is, hogy a kommunisták véresen leszámoltak az ideológiai ellenfeleikkel. Voltak-e magyar kommunisták, akik részt vettek az ideológiai leszámolásokban? Vajon az egykori konvertita kommunisták ma a lehangosabbak az akkori események elítélésében, amelyekben vagy részt vettek, vagy tolerálták, pozícióikat és karrierjüket védve? Az egyes akkori főnökök nyilatkozataira hivatkozva most, amikor többé már nincsenek életben, a „hitet váltottak” opportunistusára és köpönyegforgatására vall. Kételyei-met dr. Mészáros nem oszlatta szét. Nem kísérelte meg még csak vitatni sem. Egyes állításaimról nem is tesz említést.

A kulcsfontosságú kérdés, amelyben mi ketten nem értünk egyet, a genocídium kérdése. A genocídium fogalmának hangzatos, propagandaszerű használata, ahogyan dr. Mészáros és elvtársai használják, jelentősen eltér a

genocídium fogalmának tudományos meghatározásától. Részemre például a Petőfi-brigád és a magyarok feletti genocídium nem kompatibilis. A nemrég elhunyt akadémikus „minden bizonnyal megrendelt” – ezt állítja Mészáros – tudományos tanulmányát nem kommentálom, azonkívül, hogy a történészeknél is megrendelhető a történelem, amit Mészáros úr mint történész valószínűleg jobban tud.

Véleményem szerint nem meggyőző az az érv, hogy egyes tanúk félnek még fél évszázad után is felfedni identitásukat. Nincs magyarázat arra sem, hogy az elmúlt ötven év alatt sehol, éppenséggel sehol sem jelent meg egy illegális dokumentum sem a szóban forgó gatzettek leírásáról, holott tudjuk, hogy még a szovjetunióbeli legvéresebb sztálini terror idején is voltak illegális dokumentumok, amelyek még külföldre is eljutottak. Mi az oka annak, hogy csak most jelentkeznek az egykori kommunisták és a főként névtelen tanúk, és hogyan lehet az ilyen nyilatkozatok alapján beszélni „az áldozatok” számáról, ártatlanságáról vagy bűnösségéről? Ezt még meg kell magyarázni.

Mészáros magyarázattal tartozik még arra az állítására is (cikke első hasábjának alján), hogy én írásomban bizonyos adminisztratív intézkedéseket javasolok.

Mikor, hol és kinek javasoltam?

Mészárosnak Matuska tárcájával kapcsolatos egyetlen megjegyzése, hogy talán a tanúk eltúlozták az áldozatok számát. Ha ezzel együtt csökkentik, vagy megkísérlik csökkenteni a bűnösök (vagy a bűnösséggel gyanúsítottak) számát, akkor valóban felbecsülhetetlen értékű előtevés-

kenységről van szó, de csak meghatározott célok érdekében és nem a történelem részére.

Az 1944. novemberi zentai áldozatok jegyzékéről én sohasem állítottam, hogy utólag állították össze, vagy hogy egy értéktelen hamisítvány, ahogyan azt Mészáros állítja. Azt állítottam, és most is állítom, hogy ezzel a jegyzékkel mesterkednek. Ezt megmagyaráztam a május 10-i cikkemben. Ezt még hitelesebben megmagyarázza kutatások alapján M. Mitrović, a Dnevnik újságírója ez év március 23-án a Noć i spisak o kojima se malo zna¹² című cikkében. Ezen a tényen nem változtat Olajos legújabb verziója sem. A Zentával kapcsolatos „szakmai” intervenciói sok talányt hagynak maguk után, é. nem meggyőzőek.

Ami Mohol-Gunarast illeti, Mészarost T. J.-nek a Magyar Szó idei március 3-i számában megjelent cáfolatára utalom. A szabadkai magyar áldozatok megközelítő számát egy kis jóakarattal minden bizonnyal nem lenne nehéz ellenőrizni. A bírósággal való fenyegetőzéstől nem írtam, hanem a cáfolatra vonatkozó követelésekről, a sajtóról szóló törvényre hivatkozva (F. I. 1991. március) (P. V. 1991 májusa).

Nyilvánvaló, hogy Mészáros a válaszában néhány dolgot összekevert, van, amit véletlenül, mást pedig szándékosan elfelejtett (Adorján).

Mészáros az utóbbi időben igen precíz bíráló észrevételeket tesz a Dnevnikben megjelent egyes írásokra mint történésznek rendelkezésre álló adatokat hasznosítva. Nem világos előttem, mi az oka annak, hogy ezzel egyidejűleg

¹² Egy éjszaka és egy névsor, amelyekről keveset lehet tudni.

érthetetlenül nagylelkű és toleráns Matuska tárcája iránt, amikor e tárca nem ellenőrzött, önkényes, sőt gyanús hitelességű adatokat közöl.”
(MSZ-KÍ, 1991. VI. 2.)

Szerencsére azért nem magyar részről is elhangzottak ezzel a témával kapcsolatban mérsékeltebb vélemények is, így még a szélsőséges nacionalista nézeteiről ismert Večernje novostiban¹³ is. (A cikket átveszi a Magyar Szó 1990. nov. 16-i számának YU PRESS rovata.) „A vajdasági magyarok kívánságát, hogy ne vegyék őket egy kalap alá az ellenség besúgóival és kiszolgálóival, mindenképpen üdvözölni kell, de az is kétségtelen, hogy a jelen pillanatban elsődlegesnek tűnő feladatot, az ártatlan áldozatok számának a megállapítását szintén érvekkel és megcáfolhatatlan tényekkel kell alátámasztani. A történelemnek és a tudománynak ugyanis nem volna szabad részrehajlónak lennie, amikor megtorlásokról van szó, függetlenül attól, melyik nép részéről történtek.” (A történelem van lépésen – A VMDK követeli az 1944/45. évi áldozatok számának a megállapítását.)

Dr. Lajčo Klajn újvidéki jogtudós is többször nyilatkozott úgy a Magyar Szó és más lapok hasábjain, hogy a magyarság ellen elkövetett '44-es atrocitásokat is fel kellene tární. (A nürnbergi per mintájára – Interjú dr. Lajčo Klajnnal a genocídiumról – Magyar Szó, 1992. július 23.)

A komoly témába egy kis derűt vivendő, hadd iktassam ide Vladimir Popin zentai születésű újvidéki lakos tilta-

¹³ Belgrádi bulvárlap

kozását, akinek nevét Matuska Márton folytatásos tárcájában a zentai eseményekkel kapcsolatban az a bizonyos nyugdíjas tanár – nyilvánvaló emlékezetkihagyás folytán – alighanem Vladimir Petkovéval cserélhette össze.

„A Magyar Szó szerkesztőségének

Vladimir Popin, Újvidék. – A sajtótörvény alapján követelem, hogy a Magyar Szó legközelebbi vasárnapi számában, megfelelő helyen közöljék a következő cáfolásomat:

Matuska Márton újságíró Negyvenöt nap negyvennégyben című írásában – Egy tanár emlékezik alcím alatt – (Magyar Szó, 1990. november 11., a 20. oldalon) az 1944-es novemberi zentai kivégzésekkel kapcsolatban, az egyik „titokzatos” nyugdíjas tanár elmondására hivatkozva (akinek a nevét nem akarja nyilvánosságra hozni), többek között a következő mondatot is közli: „...Tudomásom szerint abban a bizottságban, amely az emberek sorsáról döntött, benne volt Vlada Popin, aki egy időben a vajdasági nemzetiségi bizottságot irányította a kommunista pártban...”

Teljes felelőséggel kijelentem, hogy soha és sehol nem voltam bármilyen bizottság vagy szerv tagja, amely az emberek életéről és haláláról döntött volna. Különösen hangsúlyozom, hogy az említett időben csak tizenhét éves voltam, a másik említett személy, Petar Basaraba pedig csak tizenhat!

Az ilyen alaptalan vádak, aljas hazugságok és rágalmak mindenekelőtt azoknak az embertelenségéről, erkölcstelen-

ségéről és gyanús céljairól beszélnek, akik készek és képesek ilyesmit kieszelni. Ezért fenntartom a törvényes elégtételre való jogomat.”
(MSZ-KÍ, 1991. V. 19.)

Mindenesetre biztató jel, hogy vannak a szerb nemzetiségű földijeink között olyanok, s nem is kevesen, akik magukra nézve szégyenletesnek tartják még a feltételezését is annak, hogy egy ilyen rémtettben részt vettek volna. Minden tisztelet megilleti őket.

S a zentai „halállistáról” szóló fejezet előtt álljon itt még Brasnyó István kis írása a zentai események néhány szereplőjéről:

RIPSZ-ROPSZRA ÖSSZEHOZOTT TÁRSASÁG (Följegyzések)

1991. február 12. – Olajos V. Mihály közli a Napló c. lapban az 1944. november 9-én Zentán kivégzettek névjegyzékét: átfutom, néhány ismerős nevet találok a 65 kivégzett lajstromában, nem arról a vidékről való vagyok, soha nem is éltem arrafelé. Csupán a függelékként közölt tornyosi névsorban akad meg a szemem Görgei Lajos völgyparti ember nevén, az ő elfogatásának körülményeiről hallottam ezt-azt gyermekkoromban, de a szenttamási határban, amennyiben ugyanarról a személyről van szó. Olajos V. Mihállyal, aki akaratlan tanúja volt az elsza- badult pokolnak, mindössze egyszer találkoztam az újvidéki telepi kultúrotthonban – ma már inkább művelődési háznak mondják – 1981 elején, Zalán Tibor és Döbrentei Kornél költői estjén. Sziveri Jánossal előbb inkább az

öltözőben, illetve abban a kifutóként szolgáló helyiségben húztuk meg magunkat a pódiumtól jobb kéz felől, lévén, hogy a föllépő költők egyénisége érdekelt volna bennünket kifejezettebben; azután Zalánnal beszélgettünk, amikor megjelent Döbrentei a maga oszlopos rendteremtő mivoltában, és nyomban föl is vetette:

– Önök, uraim, miért nem isznak?

– Innánk mi – válaszolta Sziveri –, hanem az a baj, hogy nincs mit.

– Azonnal küldetek két palackkal! – válaszolta erre Latinovits módra pattogva Döbrentei, talán csakugyan azzal az elhatározással, hogy nyomban intézkedik – hanem ebből nem lett semmi, súpán alapos vendéglátás a műsor után, amelynek folyamán semleges dolgokról beszélgettünk Olajos Mihállyal, a véletlen épp mellette jelölte ki a helyemet. A neve jelentős tartományi funkcionáriusként közismert volt, az akkori idők szellemében kötelezően Olajos elvtársnak szólítottam. Az utóbbi időben világos lett előttem, hogy valami igazságot szeretne a tudunkra hozni azzal kapcsolatban, ami számunkra most már bizonyára örökre hozzáférhetetlen marad.

Az nyomban szemet szúr, hogy miként kerülhetett föl erre a listára a harkovi születésű Vaszilij Mescsanov is, aki nőtlen és vagyontalan, és ebben az időben már 46 éves. Bizonyára oroszországi fehér emigráns volt? A bolsevizmus elől menekült, és végül húsz-egynéhány évi egérutat nyert? Tisztában lehetett azzal, hogy utoléri? Vagy épp fordítva, elege lehetett az emigránséletből? „Ha csontjaimat meg kelletik adni...” – gondolta.

Gyermekkoromban kerültem kapcsolatba egy másik harkovival, Mihail Korsanovval, az atyai nevét sohasem tudtam meg, és ma már bizonyára senki sem tudja. Ő aztán biztos volt benne, hogy sohasem fogja látni Oroszországot. Bizonyos korban az ember nem néz olyan messzire. Volt orosz fogoly házigazdával folytatott időnként szenvedélyes eszmecserét Oroszországról, kézzel-lábbal mutogatva, közben magyarul meg oroszul rikongatva, és az az érzésem, ezt még ma is folytathatnák. Zbigniew Herbert is láthatta ugyanezt Lengyelországban még a húszas-harmincas, nem az ötvenes években; ide is írom, hogy mit:

*„esténként a hazai állomásra
szamovár vitte őket füttyülve
néhány esztendő múlva
csak hármukról esett szó
arról aki megtébolyult
arról aki felhúzta magát
s a nőről kihez férfiak jártak
a többi félrevonultan élt
s porrá vált lassan”*

Emellett az említett lajstrom azért is jelenti számomra életünk szinte megoldhatatlan batyuját, homokpoggyászát, mivel a lista egyik, a „bűnök és bűnösök feltárásával” foglalkozó bizottság nevében állítólagos aláírójával, Milicev Dušannal hat álló héten keresztül szinte mindennap huzamosan beszélgettem, igaz, nem erről, hanem minden egyébről, ami egy kórházban szóba kerülhet. Az újvidéki fül-orr-gégészeti klinikán 1972-ben még nem vált külön a

gégeosztály, és a gégedaganat a kezdeti stádiumban nem tűnik valami elborzasztó dolognak, ám mindenesetre van annyira komoly, hogy ott soha senki egy szót se szóljon róla. Végül közös asztalunk volt az ebédlőben; balról Seffer doktor, Tomán László nagybátyja, ártalmatlan hangszálbántalmakkal, jobbról Milićev Dušan, szemben velem pedig egy Bilicki nevű, régi moholi zenészmester, aki alkalomadtán elmondta, hogy 44-ben Moholon őt is „elvittek”, de őt kiengedték, igaz, egy időre „megzavarodott”, és meglengette a kezét az arca előtt, de ez utána elmúlt. És még azokról az időkről mesélt, amikor a szülőfalumhoz közel eső Njegoševo¹⁴ frissen telepített falu volt, a dobrovoljac¹⁵ telepések az ősi viseletüket, a térden alul érő fekete bugyogót hordták, és ő fiatal muzsikusként vasárnaponként oda is járt zenélni.

Seffer doktor, aki közvetlenül a háborút követően bácsordasi orvos volt, miután a németeket kitelepítették, s a rendelőjét egy ízben kénytelen volt szinte kórházzá átalakítani, mivel az új telepések közül az aggastyánokat bárányhimlőjárvány vette elő, s az akkori antibiotikumokkal négyóránként kellett oltani őket. A Reggeli Újság című háború előtti és alatti újvidéki lapról is beszélgettünk, a főszerkesztő Andrée Dezső kivégzéséről a háború végén stb.

Milićev Dušan kimondottan jól és szívesen beszélt magyarul, élcelődött, és a mosdóban, mert ez volt az

¹⁴ 1941 és 1944 között: Istenáldás.

¹⁵ Trianon után a Délvidékre telepített szerb és más délszláv lakosság.

egyedüli hely, hol szabad volt dohányozni, fél cigarettákat szívott. Idegbántalmakkal helyezték rokkantnyugdíjba; „ha egy légy zümmögni kezd az üres szobában, úgy fölbosszant, hogy nem tudom, mit csináljak” – mondta. Meg „ceruzával lettem harcos; soha puska nem volt a kezemben, mégis harcos lettem”.

Amikor már csak kötözésre jártam vissza, még néha láttam a kórházi ebédlő lengőajtaja mögött (ma már ott műtő van), és most kezdjek meditálni az életről? Vagy arról, hogy a gyógyultan távozót a visszamaradók nemigen képesek elviselni? „Do nevidjenja¹⁶!” – így köszönt el tőlem 1973. január 12-én.

(MSZ. 1991. V. 19)

1990. november 2-án a zentai temetőben szerény ünnepség zajlott le: a VMDK pontosan öt hónappal azelőtt megalakult helyi szervezetének elnöksége és tagsága róttá le kegyeletét az 1848/49-es szabadságharc helybeli áldozatainak síremléke előtt.

A síremlék létezéséről az év nyarán szereztem tudomást. A VKV¹⁷ igazgatója közölte velem a városi köztemető felügyeletével megbízott beosztottjának, Samardžićné Popov Nedának azon felfedezését, miszerint a temető délnyugati részében, közvetlenül a rácskerítés mellett valami történelmi emlékmű áll sűrű gazzal és tüskés kúszónövényekkel benöve. (Jellemző, hogy mindaddig

¹⁶ A viszont nem látásra!

¹⁷ Városi Kommunális/Közművesítési Vállalat

senki sem tudott róla, vagy aki tudott, az sem mert beszélni.)

Néhány lelkes VMDK-aktivista önkéntes munkájával megtisztítván a terepet, nyomban kiderült, hogy ez az objektum nem más, mint az 1849 februárjában a szerbek által lemészárolt zentai magyar polgárok tiszteletére emelt emlékmű, obeliszk. Ennek rendbehozatala után került sor arra az ünnepségre, amelynek keretében főtisztelendő Bartusz József címzetes esperes úr felszentelte és megáldotta a sírt, majd a VMDK helyi szervezetének a nevében Bálint Antal elnök helyezte el a kegyelet koszorúját.

Ezen az ünnepségen az alábbi emlékbeszéd hangzott el:

„Minden évben van egy nap, egy fekete betűs ünnep. Ezen az ünnepen nem zendül ének, nem harsan zene, nem lengenek a zászlók, lobogók. Ezen a napon csak a kegyelet koszorúi illatoznak, csak az emlékezés gyertyái lobognak a temetők sírhalmain.

Mindenszentekkor és halottak napján az élők felkeresik a holtakat, és emlékeznek. Visszagondolnak néhai hozzátartozóikra, szeretteikre, barátaikra és ismerőseikre, akiknek néhány szál virágon kívül mást már nem adhatnak, akiknek a rohanó életünkből már csak a megemlékezés néhány perce jut...

Ám ha ilyenkor, november első napjaiban, a késő ős borús fellegei alatt vagy az elköszönőben levő napfény utolsó bágyadt sugarainál kilátogatunk ide, az elmúlás helyére, eszünkbe jutnak azok a halottak is, akiket nem fűz hozzánk rokoni kötelék, akik nem voltak sem barátaink, sem ismerőseink, az egyetlen kapocs, amely hozzánk

csatolta őket: az édes anyanyelv és a közös magyar sors, amelynek mártírjaivá váltak.

Nálunk szerencsésebb nemzetek nem ilyenkor keresik fel a temetőt, hanem jeles emléknapokon, diadalmas csaták évfordulóin állnak meg virágaikkal hőseik emlékműve előtt, hogy büszkeségtől dagadó szívvel mondjanak köszönetet a kiontott vér árán szerzett jogokért, boldogabb jövőért.

Nekünk itt nem pihennek hőseink, mi egy vesztett csata fegyvertelen áldozatainak a hamvai felett állunk. Olyan hajdani polgártársaink porladó csontjai felett, akiknek magyarságukért kellett meghalniuk egy értelmetlen testvérháborúban, egy szö yű félreértés következtében.

Nekünk nincsenek diadalmas hőseink, vagy ha vannak, azok nem itt, az édes anyaföldben pihennek, hanem távoli csataterék jeltelen hantjai alatt. Mi csak dühöngő vérbosszúk, testvérgyilkos gonosztettek áldozataira emlékezhetünk. Olyanokra, akikről hosszú időn át hallgatnunk kellett, akiket már-már csaknem elfeledtünk, nem hálátlanságból, csak gyávaságból, szolgáléküségéből, a győztesek parancsára, akik nemcsak eltörölték, hanem meg is hamisították történelmünket.

1848/49 halottjairól nem volt szabad tudni és beszélni, ahogy nem volt szabad 1914–18, 1942 és 1944 halottjairól sem. Csak titokban és pironkodva emlékeztünk meg róluk, riadtan körültekingetve hoztuk el virágainkat, gyújtottuk meg gyertyáinkat a jeltelen vagy bojtorjással benőtt, besüppedt sírhalmokon. Csak lelkünkben ölthettünk gyászt, hisz' magunk sem tudtuk, hol porladoznak szétszórt csontjaik: Szerbia távoli hegyei között, a galíciai ködjárta

mezőkön, az Isonzó vérmosta völgyében vagy a csöndes Don partján. Vagy itt valahol, a jól ismert hazai tájakon, a Tisza ringató medrében vagy ártéri erdei susogó fáinak árnyékában, a szilaj hullámok által szaggatott, dübörögve leomló partüregék alatt...

Mi nem beszélhettünk, megfélemlített kisemberek, de hallgattak írástudóink is, mert siratni és dicsőíteni csak a győzteseket volt szabad; virág és koszorú, obeliszk és ünnepi beszéd, gyászinduló és szobor, kép, könyv, festmény nem járt a legyőzöttek.

Róluk hallgattak az írástudók, vagy álnok Pilátusokként mosták a kezüket. A költő által megénekelt hamis próféták pedig megálljt kiáltotta, merthogy megérkeztünk már az Ígéret földjére. Ám ez a föld csupán a hazugság földje volt...

S ha valaki mégis szóra nyitotta száját, a mi korunk óvatoskodó farizeusai sem késtek megszólalni: »Mester, intsd le tanítványaidat!« Ám a Lukács evangélista által csaknem két ezredéve feljegyzett szavak most is elhangzanak: »Mondom néktek, ha ezek elhallgatnak, a kövek fognak megszólalni!«

S íme, most megszólaltak a kövek. A gyommal, kóróval benőtt kövek most előbukkannak és beszélnek. A szemét, a törmelék által eltemetett kövek a felszínre törnek, hogy megszólaljanak. Az áldott anyaföld megnyitja száját, s kiveti magából az áldozatok szüette csontjait. Beszél a föld, megszólalnak a kövek, de nem bosszúért kiáltanak, és nem megtorlásra uszítanak. Békét, megbocsátást hirdetnek. Az Úr imájából vett ígét hirdetik, miszerint úgy bocsát-

tatnak meg a mi vétkeink, ahogyan mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőnek.

Ám a megbocsátás nem jelent feledést. A megszólaló kövek emlékeztetnek és tanítanak. Emlékeznünk kell múltunkra, hogy okuljunk belőle. Nem a gyáva meghunyászkodásra, nem a »ne szólj szám, nem fáj fejem« sunyi bölcsességére oktatnak. Ezek a kövek a bátor kiállást, nemzeti identitásunk, történelmi múltunk és hagyományaink megalkuvás nélküli és minden körülmények közötti vállalását hirdetik. Azt az igazságot, hogy a végtelennel csak szembeszállva és nem előtte meghunyászkodva lehet megküzdeni. Hogy összefogásra és egymás iránti szolidaritásra van szükség ahhoz, hogy sorsunkat ne csupán elszenvedjük, hanem formáljuk, alakítsuk is. Hogy szerencsénknek mi magunk legyünk a kovácsai.

A Petőfi által megénekelte Kánaán, a bőség, a jog és a szellem hazája a cél, ahova el kívánunk jutni. Ma ezt a nagy és boldog hazát úgy hívják: Európa. Mi tudjuk, hogy még nagyon is távol vagyunk ettől az ígéret földjétől, de ismerjük az oda vezető utat. Ez az út nem a hadak útja. Ez az út a béke, a türelem, az egymás iránti megértés korántsem simára egyengetett, kitaposott ösvénye. Olyan út ez, amelyet csak kéz a kézben járhatunk végig, vállalva önmagunkat és vállalva másokat is. Mindenekelőtt a velünk egy hazában élő, más nyelvű, más szokású polgártársainkat, akikkel József Attila szavai szerint a harcot békévé oldó emlékezés alapján kell rendeznünk végre közös dolgainkat.

Hosszú és fáradságos, pusztaságokon át vezető út visz jövönk Kánaánjába, de ezt az utat eltökélten és rendületlen

hittel kell végigjárnunk. Ezt már nem bízhatjuk maradékainkra, mert ha ma el nem indulunk, úgy holnapra talán már irmagunk sem marad. Lángoszlop helyett pedig ezek a néma és mégis oly beszédes kövek fognak bennünket vezérelni, hogy el ne tévedjünk a sivár pusztaságban. A kövek, amelyek ha mi elhallgatunk, vagy ha hallgatásra kényszerítenek bennünket, helyettünk is kiáltani fognak.”

Számomra az ünnepség legmeghatóbb pillanata az volt, amikor az általam elmondott emlékbeszéd elhangzása után egy kedves munkatársnőm hozzám lépett, és könnyes szemmel így szólt:

– Köszönöm ezt a megható ünnepséget és a szép beszédet! Most végre úgy érzem, hogy szegény édesapámat is eltemettük...

Pedig az ő édesapja nem itt nyugszik az emlékmű alatt, még csak nem is a zentai köztemetőben, hanem valahol a Tisza-parti kiserdő hajdani lövészárkában, amelyet – nem véletlenül – a folyami kikötő kavics- és homokhegyei alá temettek, vagy ki tudja, hol! De munkatársnőm mégis megérezte, hogy azon a késő őszi délutánon nem csak a szabadságharc áldozatairól emlékeztünk meg.

Az emlékünnepegen készült fénykép lett aztán az én személyi igazolványom, az elhangzott emlékbeszéd szövege a kopogtatócédulám, amelynek felmutatására kitárultak előttem az ajtók, és megnyíltak a szívek...